

УДК 343.2

А. А. Березовський
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Постановка проблеми. Питання правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності традиційно перебувають у фокусі уваги. Наразі значний науковий інтерес вони представляють у площині реалізації ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», що свідчить про актуальність дослідження.

Сьогодні – черговий етап реформування кримінального законодавства України, обумовлений необхідністю здійснення правового регулювання інституту кримінальних проступків. Зазначена проблема пов'язана з внесенням масштабних змін до чинного кримінального законодавства України, що торкаються і загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України): звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49) та інше¹. Однак єдність розуміння оптимального шляху реформування кримінального законодавства в зазначеній сфері тільки формується.

Дослідженню загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в теорії кримінального права та кримінології присвячено значну увагу. Проблему загалом та її окремі аспекти досліджували, зокрема, Ю.В. Баулін, М.Є. Григор'єва, О.О. Житний, Ж.В. Мандриченко, А.М. Яценко. Однак проблема потребує комплексного аналізу у світлі новітніх змін, що передбачаються у зв'язку з реалізацією ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Метою статті є виявлення позитивних і негативних аспектів реформування загальних видів

звільнення від кримінальної відповідальності, як заходів кримінально-правового впливу.

Виклад основного матеріалу. Зараз у Верховній Раді України представлено щонайменше два законопроекти, спрямовані на реалізацію ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (далі – Законопроект 1 [1], Законопроект 2 [2]), які суттєво відрізняються.

Законопроект 1 (автори, народні депутати: А.А. Кожем'якін, М.П. Паламарчук, А.Ю. Геращенко, В.Ю. Мисик, В.М. Король, Р.М. Мацола, М.І. Саврасов, В.В. Бухарев, Ю.Р. Мірошніченко, В.М. Соляр, І.О. Котвіцький, Я.Я. Безбах, В.О. Іщенок, А.В. Яценко, В.М. Купрій) не передбачає зміну формальних і змістовних характеристик загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених чинним КК України, взагалі – сутності інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Згідно з Пояснювальною запискою до Законопроект 1, для введення кримінального проступку в площину кримінального права пропонується: закріплене в ст. 11 КК визначення злочину трансформувати у визначення «кримінального правопорушення», єдиного як для злочинів, так і для проступків – «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення»; у ст. 12 КК установити види кримінальних правопорушень (поділ на кримінальні проступки та злочини) та надати їм визначення. Водночас склади кримінальних проступків запропоновано утворити за рахунок злочинів невеликої тяжкості. З цією метою в градації злочинів вилучити поняття злочин невеликої тяжкості, наділивши його ознаками кримінальні проступки [3].

У руслі запропонованого підходу реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності начебто формально зводиться виключно до заміни певних понять в ст. ст. 44, 45–49 КК України: «злочин» – «кримінальне правопорушення»; «злочин невеликої тяжкості», «корупційні злочини» – відповідно «криміналь-

¹ Питанням звільнення неповнолітніх осіб від кримінальної відповідальності, як заходам кримінально-правового впливу, на нашу думку, необхідно увагу приділити окремо.

ний проступок», «корупційні кримінальні правопорушення» тощо.

Однак Законопроектом № 1, якщо оцінювати його з позицій чинного КК України, передбачено і переведення певних злочинів із категорії середньої тяжкості в категорію невеликої тяжкості (ст. ст. 185, 186, 194, 309 КК України), і навпаки: із категорії невеликої тяжкості – в категорію середньої тяжкості (ст. ст. 118, 123, 124, 135, 136, 140, 142, 143, 159-1, 180, 205-1, 227, 232, 293, 351, 363, частин 1 ст. ст. 158-1, 160, 161, 204, 205, 206, 209-1, 210, 219, 220-2, 222, 223-1, 224, 229, 232-1, 232-2, 286, 301, 313, 318, 344, 347, 347-1, 362, 363-1, 364-1, 365-2, 366, 367, 368-2, 374, 376, частин 1 та 2 ст. ст. 212, 212-1, 220-1, 300, частин 2 ст. ст. 244, 342 та частини 3 ст. 243 КК України), що суттєво може вплинути на зміст кримінально-правового впливу на злочинність у площині застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності².

Непокоїть, що такі «сміливі» зміни пропонуються здійснити без будь-якого обґрунтування: не проаналізовано інформацію щодо застосування певних видів звільнення від кримінальної відповідальності до осіб, які вчинили злочини, зміна ступеня тяжкості яких передбачається; не здійснено прогнозу впливу реалізації запропонованих змін на кримінальну ситуацію в країні тощо.

Отже, запропонований підхід з точки зору проголошеної в ньому мети є виправданим. Однак він не тільки не вирішує системних проблем, притаманних правовому регулюванню видів звільнення від кримінальної відповідальності на сучасному етапі, ба більше – здатен породити нові.

Більш радикально вирішується питання реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в Законопроекті № 2 (автори, народні депутати: О.С. Сотник, О.І. Сиройд, М. Найєм, С.П. Заліщук, Я.В. Маркевич, Р.М. Сидорович, П.П. Костенко, І.В. Луценко, В.В. Чумак).

Справедливою вважаємо оцінку, висловлену членами Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, що законопроектом «практично запропоновано нову редакцію Кримінального кодексу України, тобто істотно змінюються доктринальні засади кримінального права без проведення відповідних наукових досліджень та аналізу правозастосування» [4].

Дійсно, такі масштабні зміни не можна реалізувати, м'яко кажучи, поспіхом. Уявляється, автори Законопроекту 2 не прогнозують, яким

системним змінам у цьому випадку має піддатися кримінальне законодавство України.

Законопроектом 2, зокрема, пропонується: внести зміни до структури КК України («доповнити Кодекс словами «Розділ I-I. Загальні засади кримінальної відповідальності» тощо); доповнити КК України новими статтями, у яких визначено принципи кримінального права; інститут кримінальних проступків сформувати за рахунок адміністративних правопорушень і злочинів невеликої тяжкості; ввести нову систему обчислення штрафу; ч. 1 ст. 44 викласти в новій редакції («Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених статтями 49, 97 і 106, а також у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу»); ст. ст. 45–48 виключити.

На думку авторів законопроекту, виключення ст. ст. 45–48 КК «...щодо звільнення від кримінальної відповідальності у випадках так званих «дійового каяття», «примирення з потерпілим», «передачі особи на поруки» і «зміни обстановки» обумовлено тим, що ці норми «переважно дублюють ст. ст. 468–476 КПК України стосовно угод у кримінальному провадженні, а також є корупційними за своїм змістом і не відповідають інтересам потерпілих» [5].

Посилаючись на судову статистику, автори законопроекту стверджують, що:

– ці статті застосовуються стосовно більшості осіб, які вчинили злочини, і це, з одного боку, суперечить вимогам невідворотності кримінальної відповідальності, що морально розбещує осіб, схильних до вчинення правопорушень, а з іншого – у незможній країні, якою є Україна, важко пояснити, чому з правопорушників не стягують штрафи за правопорушення замість того, щоб повністю їх вибачати, як робиться зараз;

– новим КПК України передбачено можливість укладання угод між обвинуваченим і прокурором (аналог «дійового каяття» і «зміни обстановки») та між обвинуваченим і потерпілим (аналог «примирення з потерпілим»);

– в окремих випадках повне вибачення особи держава може здійснити через механізми звільнення від покарання, зокрема безумовного (ч. 4 і 5 ст. 74, а також ст. 75 та ін.), а також амністії і помилування» [5].

Дивує неслухність, надлишкове емоційне забарвлення, бездоказовість, безапеляційність та «авторитарність» аргументації, покладених в основу більшості наведених вище положень щодо виключення із КК України ст. ст. 45–48, нової редакції ч. 1 ст. 44.

² Пропозицію з віднесення до кримінального проступку керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, зроблену в Законопроекті 1, ми свідомо не аналізуємо, вважаючи, що вона також має бути предметом окремого дослідження.

Думаємо, треба вказати авторам законопроекту, що, вже виходячи із службової ролі кримінального процесуального права щодо кримінального права, не можна так радикально вирішувати питання³. Крім того, є суттєва різниця між поняттями: «кримінальне переслідування» і «кримінальна відповідальність», «припинення кримінального переслідування» і «звільнення від кримінальної відповідальності». У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України все ж таки здебільшого вживається термін «звільнення від кримінальної відповідальності», і лише в ст. 543 застосовується термін «перейняття кримінального переслідування». І річ тут і в «чистоті» теорії, тому що тільки в цьому випадку можна вибудувати чітку й логічну концепцію кримінально-правового впливу.

Звільнення від кримінальної відповідальності *a priori* застосовується до осіб, які вчинили злочини, це впливає як із теорії кримінального права, так і з законодавства. Укладення угод між підозрюваним або обвинуваченим і потерпілим, між підозрюваним або обвинуваченим і прокурором на підставі норм КПК України також передбачає, що підозрюваний або обвинувачений *a priori* є особою, яка вчинила злочин, бо притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Це, очевидно, на думку авторів законопроекту, не несе ніякого негативу в систему кримінально-правового впливу та не породжує специфічних емоційних станів осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень.

Також при аналізі вищевказаних положень варто пам'ятати, яке функціональне навантаження несуть загальні види звільнення від кримінальної відповідальності в системі кримінальної юстиції і про не таку вже й значну питому вагу зазначених заходів, порівняно з іншими видами звільнень, передбачених чинним КК України (звільнення від покарання, звільнення від відбукання покарання).

Треба додати, що у змісті кожної норми, що регламентує конкретний вид звільнення від кримінальної відповідальності, закладено певні кон-

цепти, критики яких, по суті, в пояснювальній записці до Законопроекту 2 ми не бачимо.

Критикуючи окремі положення Законопроекту 2, ми не маємо на меті сформулювати негативну думку загалом про проект законодавчого акту. Вважаємо, у ньому здійснено намагання реалізувати досить цікаві та практично значущі ідеї. Цей законопроект розроблено і представлено досить демократичними особистостями, тому й реалізація його положень повинна бути демократичною. Висловимо впевненість, що науковці України з радістю б взяли участь в організованому з цього приводу обговоренні.

У підсумку зазначимо, правове регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності на даному етапі не позбавлено значних недоліків: деякі кримінально-правові норми про звільнення від кримінальної відповідальності містять застарілі концепти; власне правове регулювання цих норм потребує удосконалення і узагальнення судової практики не усуває прогалини в ньому тощо.

Висновки. Аналіз перспектив правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язаних із реалізацією ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», обумовлює необхідність здійснення правового регулювання інституту кримінальних проступків у чинному КК України. З цією метою у Верховну Раду України на розгляд внесено два законопроекти, якими охоплюється і реформування правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Обидва законопроекти не позбавлені недоліків, потребують доопрацювання з позицій системного підходу на основі широкого обговорення в середовищі фахівців.

Вважаємо, що на сучасному етапі правове регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності не позбавлене значних недоліків: деякі кримінально-правові норми про звільнення від кримінальної відповідальності містять застарілі концепти, власне правове регулювання цих норм потребує удосконалення і узагальнення судової практики не усуває прогалини в ньому тощо.

³ Це функціонально, а не з метою применшення ролі кримінального процесуального права порівняно з кримінальним правом.

Література

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень за № 7279 від 10.11.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62859.

2. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень за № 7279-1 від 16.11.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62859.

4. Висновок комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 20 грудня 2017 р. до законопроекту за реєстр. № 7279 від 10.11.2017 р. та № 7279-1 від 16.11.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

Анотація

Березовський А. А. Про окремі аспекти реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як заходів кримінально-правового впливу на сучасному етапі. – Стаття.

У статті здійснено аналіз перспектив правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язаних із реалізацією ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Виявлено позитивні та негативні аспекти реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, внесено пропозицію про необхідність здійснення зазначеної діяльності з позицій системного підходу.

Ключові слова: загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, правове регулювання інституту кримінальних проступків, кримінально-правовий вплив.

Аннотация

Березовский А. А. Об отдельных аспектах реформирования общих видов освобождения от уголовной ответственности как мер уголовно-правового воздействия на современном этапе. – Статья.

В статье осуществлен анализ перспектив правового регулирования общих видов освобождения от уголовной ответственности, связанных с реализацией идеи «упрощения досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений». Выявлены позитивные и негативные аспекты реформирования общих видов освобождения от уголовной ответственности, внесено предложение о необходимости осуществления указанной деятельности с позиций системного подхода.

Ключевые слова: общие виды освобождения от уголовной ответственности, упрощение досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений, правовое регулирование института уголовных проступков, уголовно-правовое воздействие.

Summary

Berezovskyi A. A. On certain aspects of reforming the general types of exemption from criminal liability, as the criminal law measures, at the present stage. – Article.

The article analyzes the prospects of legal regulation of general types of exemption from criminal liability related to the implementation of the idea of “simplifying pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses”. Positive and negative aspects of reforming the general types of exemption from criminal liability were revealed, proposals were made regarding the necessity to carry out this activity from the viewpoint of a systemic approach.

Key words: general types of exemption from criminal liability, simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses, legal regulation of the institution of criminal offenses, criminal law measures.